

mig geheel. Alleen dat is al een enorme prestatie: dat hij al die privé-beslommeringen, al die langs elkaar heen schuivende geschiedenissen waarin veel onuitgesproken blijft en wat er wel uitgesproken wordt nog het meest heeft van een rookgordijn, of van de rook die vuur suggereert zonder dat dat zichtbaar wordt, dat hij dat alles zo soepel, zo ongeforceerd, zo subtiel op elkaar weet af te stemmen.

Nogal wat recensenten vonden dat Claus handig inspeelt op de actuele situatie in België. Dat zal wel vooral met de fraaie zwartwitfoto van een hoolahoopend meisje op het omslag te maken hebben; associaties met de zaak-Dutroux liggen voor de hand, temeer omdat er ook sprake is van allerlei pedofiele of pedofielachtige stiekemigheid en grofheid - een postbode en een conciërge van een school die het allebei, beurtelings, op een dertienjarig meisje hebben gemunt maar dat flink moeten bezuren, de laatste nogal letterlijk: het meisje duwt hem met zijn kop in een bak zoutzuur.

Maar een verenging van het boek tot dat actuele thema is onterecht. Claus roept een panoramatisch beeld op van de Belgische samenleving dat op 1966 noch op 1996 gefixeerd kan worden. De vormen van corruptie, schijnfatsoen, gekrenktheid, egocentrisme, lafheid, mooi-praterij, huichelarij, smeerlapperij en geweld die hij zo suggestief beschrijft, wortelen diep in de geschiedenis van de Vlaamse samenleving (en niet alleen daar) en Claus laat van die vertakking in de diepte ook voldoende zien om van de relatieve vanzelfsprekendheid van die vormen overtuigd te raken. Dit boek demonstreert exemplarisch hoe dat gaat: het ontstaan van geruchten, de verbreiding en uitbreiding ervan, het ontstaan van een collectieve paranoia, van een hetzerige, op wraak zinnende bevolking. Tenslotte krijgt de onontkoombaarheid waarmee de gebeurtenissen zich voltrekken werkelijk iets noodlottigs, alsof ze door een onzichtbare kracht bewogen worden.

Vleiend is het beeld van die samenleving allesbehalve. Het is een samenleving die primitief reageert op alles wat onzeker is, niet bij machte om te verwerpen wat onlogisch, irrealistisch of onwaarachtig is, die bijgevolg aan elkaar hangt van de roddel en de verdachtmakerij en waar zo ongeveer alles wat er hardop gezegd wordt de status van een gerucht heeft. Het is het beeld van een bange en domme samenleving. De geruchten, hoe onwaarachtig ook, geven al het onbegrepen de schijn van coherentie, zoals de mythen bij primitieve volkeren. Ze *zijn* in feite niets anders dan de eigentijdse verschijningsvorm van die mythen. Evenmin als de mythen behoren de geruchten alleen tot de wereld van de schijn. Ze wortelen in reële en ondoorziene afhankelijkheid en ze creëren zelf ook nieuwe vormen van afhankelijkheid. En ze leiden tot bloedig geweld: ter wille van de sluitendheid van het geruchtcircuit *moeten* er slachtoffers vallen.

Hoewel er om dit boek heel wat valt te lachen, bevat het de gruwelijkste scènes. Die laatste hebben vooral betrekking op de gebeurtenissen in de Kongo - Claus onthult een en ander stapsgewijs, het ergste bewaart hij voor het slot. Het is in Claus' beste werk, dus ook hier, nooit lachen of gruwen, het is altijd en/en, zij het dat de samenstelling, de dosering, de gradaties verschillen, soms overweegt het groteske, soms de tragiek. Ik had bij dit boek een soortgelijke ervaring als bij een recente, boven alle lof verheven uitvoering van het oude Clausstuk *Thuis* door het Maastrichtse gezelschap 'Het vervolg' (waarmee *De Geruchten* in het begin ook inhoudelijk even parallel loopt): je moet lachen maar het lachen vergaat je. Claus mag de domheid en de achterbaksheid van zijn figuren nog zo plastisch beschrijven, hij speelt hun rollen toch ook zozeer van binnenuit dat het resultaat niet meer als een doorlopende onschuldige maskerade kan worden afgedaan. Het unieke van zijn werk, ook van *De Geruchten*, is nu juist dat kritiek en mededogen elkaar op volstrekt overtuigende wijze in evenwicht houden.

Cyrille Offermans

HUGO CLAUS, *De Geruchten*, De Bezige Bij, Amsterdam, 1996, 224 p.

**Het oog kijkt door een keel.
Over 'de tijd staat open' van Gerrit Kouwenaar**

Het is in sommige kringen al enige tijd gebruikelijk om de poëzie van Gerrit Kouwenaar af te doen als *de* exponent van 'hermetische' poëzie. Men bestempelt daarmee de dichter als de voorganger van 'een school' en gaat voorbij aan wat een ieder met poëzie van Kouwenaar zou moeten doen: lezen!

Omstreeks de tijd dat Kouwenaars nieuwe bundel, *de tijd staat open*, verscheen, gebruikte Redbad Fokkema, niet vies van 'een sweeping statement' als het gaat om het typeren van een dichterlijk oeuvre, diens poëzie maar weer eens om 'de modernistische traditie' te karakteriseren. Dat gaat er dan zo aan toe: '...op taal gerichte poëzie in de lijn van Gerrit Kouwenaar [...] intellectueel, hermetisch [...] het exclusieve taalautonome karakter met voorbijzien van (sic, R.E.) de werkelijkheid van alledag'. Deze statements zijn zó 'sweeping' dat Fokkema het niet nodig acht er ook maar één regel van Kouwenaar bij te citeren. Hij gaat daarmee breeduit voor diens gedichten staan. Verkeersagent Fokkema regelt het verkeer: met zwaaiende armen stuurt hij ons van Kouwenaars gedichten weg, alsof ze een doodlopende straat zijn.

De gedichten van Kouwenaar, en zeker die in *de tijd staat open*, zien niet voorbij aan 'de werkelijkheid van alledag'. De elementen daaruit die aanleiding voor een gedicht gaven, zijn gemakkelijk te vinden: een gesprek tussen twee vrienden in Rotterdam ('terwijl de stad als een bom lag te dromen'), een memorabel moment met vrienden op een berg ('hoe wij daar zaten bevroren in hitte / één blauwe seconde, ontvreemd voor een later'), een maaltijd, het huis, de verwarring na een moment van schrik, de dood van Lucebert, de dodenherdenking, de dood van een vlier, 'moment-opnames' van de seizoenen'.

En 'intellectueel'? Natuurlijk is het altijd handig dat iemand enig referentiekader bezit als hij een gedicht gaat lezen, maar ik vraag me af of een lezer op gezag van Fokkema een gedicht van Kouwenaar ook per se als een 'exclusief taalautonoom' cryptogram moet gaan zitten lezen. Neem een gedicht als dit:

*Er schikt een ogenblik tegen de hor, nee
dit is vertaald, het is een slaap, het is
de nachtvlinder het daglicht, leeg
lopend in het steenslag*

Gerrit Kouwenaar (°1923) - Foto Willy Dee.

*er ligt gefluister over de mond, blind
zicht over het oog waar men in zit, dat het licht
ontkent wat de taal verduistert, nee het is
de kelder de doofheid de witte krekel*

*nee het is de radio die luistert, nee
het is geschreven, het is wat niemand -*

Natuurlijk zal ik niet ontkennen dat een lezer zich in en door het gedicht bewust gemaakt wordt van het feit dat hij op het moment dat hij het gedicht leest, ('slechts') het gedicht leest en niet het schrikmoment zelf meemaakt. Die kant van Kouwenaars poëzie wens ik helemaal niet te ontkennen, maar ik hecht er wel aan er nog maar eens op te wijzen dat zo'n gedicht over zo'n moment in Kouwenaars geval niet alleen een beschrijving van een gebeurtenis is, maar dat het gedicht zelfs de verbeelding van dat moment te boven gaat en als het ware gedurende de tijd dat ik het lees even die ervaring *wordt*. Hier wordt dat bereikt doordat het gedicht een hoog stamel- en van-de-hak-op-de-tak-gehalte heeft, de lezer maakt daardoor tijdens het lezen van het gedicht de verwarring even mee, ondervindt haar. Ergens in deze bundel noemt Kouwenaar dat 'iets om even te schrikken'. Let op! Niet: 'iets om even *van* te

schrikken'. 'Alleen' door het weglaten van het voorzetsel komt de schrik dichterbij, en dat heeft weliswaar een talige oorzaak, maar een voor de lezer zeer lijfelijk voelbaar gevolg.

Het is paradoxale poëzie: enerzijds schrijft Kouwenaar: 'nu het gedicht zich behelst' - een waarheid als een koe: het gedicht behelst niet de werkelijkheid; anderzijds schrijft hij: 'hoe letters verzinnen de zomer des lezers'. Dat die letters dat kunnen komt, denk ik, doordat Kouwenaar zich bewust is van het dodelijke van het woord, dat niet alleen vereeuwigd, maar ook onttrekt aan de werkelijkheid. Realiteit die in taal gevat wordt, is geen realiteit meer. In zijn woorden: 'waar men ook kijkt kijkt het oog / door een keel die keelt bij het leven'. Kouwenaars antwoord hierop is een enorm geconcentreerde verdichting, er gebeurt erg veel in weinig woorden. Wanneer er staat: 'in de regel huiswaarts begint het te misten', betekent 'in de regel': gewoonlijk èn op die plek in het gedicht. De synesthesie 'hoort het donker onder de stenen', maakt het dreigende donker (metaforisch te lezen als de dood!?) des te dreigender. Een goddelijk moment wordt niet zo genoemd, maar krijgt deze zin mee: 'goden zouden willen bestaan'. Een volgehouden gebiedende wijs ('men moet nog') roept een prachtige mengeling op van wanhoop over het verglijden van de tijd met vitaliteit om die te keer te gaan.

Het paradoxale karakter van Kouwenaars poëzie is dat ze juist door haar taligheid de ervaring van het moment des te heviger laat terugkomen, niet als beschrijving ervan, maar bijna voelbaar als de ervaring zelf. Je moet als dichter veel macht over de woorden hebben om ze die kracht te kunnen geven.

Ron Elshout

GERRIT KOUWENAAR, *de tijd staat open...*, Querido, Amsterdam, 1996, 48 p.

De overrompelde dichter.

'En verdwijn met mate' van Leonard Nolens

In zijn derde dagboek *De vrek van Missenburg* (1995) richt Leonard Nolens zich niet zonder passie tot zijn gedroomde lezer en taalgenoot. Zijn boodschap is heftig: 'Of ik dat wil of niet, ik moet altijd aanwezig zijn, altijd hier, altijd bij u, omdat mijn binnenste gemaakt is van uw buitenkant; omdat uw vraag vandaag er altijd is, altijd. Ik moet van u zijn. Ik kan mij nooit en nergens voor u verbergen'. De verhouding tussen dichter en lezer heeft hier een welhaast mystiek karakter. Daarbij is Nolens niet zozeer de minnaar van zijn lezer, zoals Vroman zich kan voordoen in zijn poëzie; hij is eerder een onzachte heelmeeester en goeroe, getuige zinnen als 'Maar hoe zit het dan met die gezonde dosis anarchie waarzonder kunst, waarzonder het gedicht niet kan bestaan? Verwacht u niet dat ik van mij een naald maak? Dat ik mijn woorden scherp genoeg slijp om iets aan en open te steken in u? Dat wil ik doen. Dat zal ik doen. Maar het moet een goede wonde zijn, die daar ontstaat waar ik u prik...'

Is wie Nolens' dagboeken leest, ontvankelijker voor zijn poëzie dan wie dat niet doet? Dat is op zijn minst waarschijnlijk. Er is bij mijn weten niemand in onze moderne dichtkunst die zo openlijk en indringend rekenschap aflegt over zijn dichterschap, over zijn positie als levensgezel en vader, over zijn twijfel aan eigen integriteit in de publieke sfeer, over zijn moeizame betrekkingen met het geluk, alle voorspoed ten spijt. Dat alles schept een band. 'Le bonheur se raconte mal', citeert hij in zijn dagboek en 'Les gens heureux n'ont pas d'histoire'. Zodat het zeker de dagboeklezers niet zal verbazen dat Nolens' jongste bundel *En verdwijn met mate* aan het geluk maar af en toe stem weet te geven.

Het gaat om een merkwaardige bundel in Nolens' imposante oeuvre, al was het alleen maar omdat de vier afdelingen 'Kinderen', 'Zelfportretten en dagboekgedichten', 'Bres' en 'Alice' onderling zo radicaal verschillen qua intentie, strekking en toon. In 'Zelfportretten en dagboekgedichten' is gemakkelijke poëzie te vinden. 'De muze schrijft haar vriendin' moet een dankbaar voorleesgedicht zijn. Hilarisch klinkt de klacht van een vrouw die is verkleumd, omdat haar dronkelap-dichter zijn bloedeigen huissleutel niet kon vinden. Even aanstekelijk is de acute aanval van begeerte, beschreven in

Groentemeisje

Haar dag is om, ik ben de laatste klant.